

Steunpilaren van Herderewich

Militaire ziekenzorg

Geur of stank?

Vittepraetje

Kwartaalblad van de historische vereniging HERDEREWICH

inhoud

Van de redactie (Ed van der Heijden)	2
De zon schijnt over de stad (Susan Wijngaard)	3
Prikbord	4
Agenda	5
Steunpilaren van Herderewich (Jan Ruijne)	6
Militaire Ziekenzorg en het Militair Hospitaal in Harderwijk (John Wetzels)	10
Geur of stank? (Robert Oosterhof)	14
De ziekenverzorgsters van Sonnevanc (Theo Bakker)	17
De pest en de stedelijke zorg voor pestlijders in Harderwijk (Harry Schel)	20

Van de redactie

tekst **Ed van der Heijden**

Dit is alweer het tweede Vittepraetje van 2025, de tijd gaat snel. We hebben net alle activiteiten rond de 80-jarige bevrijding van Harderwijk en Nederland achter de rug, alleen die van Nederlands-Indië volgt nog op 15 augustus.

Zoals u misschien weet of heeft gelezen in de Harderwijker Courant is het 65 jaar geleden dat Renate en Karel Uittien in het huwelijk zijn getreden. Allebei zijn ze al heel lang vrijwilliger bij onze vereniging, dus werd het tijd voor een interview. Jan Ruijne laat u, in dit Vittepraetje, lezen waarover hij met hen heeft gesproken.

U kunt verder drie heel verschillende artikelen lezen die te maken hebben met gezondheidszorg in Harderwijk. John Wetzels schrijft over het Militair Hospitaal aan de Kaatsbaan. Theo Bakker laat zijn licht schijnen over de organisatie van de opleiding tot ziekenverzorgster op Sonnevanc in de vorige eeuw. En Harry Schel neemt ons mee naar de middeleeuwen, toen de pest in heel Europa huishield, en hij schrijft over hoe men er hier in Harderwijk mee omging.

Tegenwoordig hebben fabrieken milieuvergunningen nodig. De uitstoot van allerlei stoffen, die bij het maken van producten vrijkomen, wordt begrensd door normen. In Harderwijk had Eibert den Herder een vismeelfabriek en Robert Oosterhof verhaalt daarover in het artikel Geur of Stank.

De agenda is erg gevuld. Ook als u niet op vakantie gaat: er is weer een heleboel te doen deze zomer.

De nieuwe leden worden tegenwoordig, als ze dat willen, welkom geheten door Stadsomroeper D'ouwe. Dat levert verrassende ontmoetingen op, bijvoorbeeld met mensen die wel bereid zijn een artikel in het Vittepraetje te schrijven. Dat vindt de redactie altijd fijn. De geschiedenis van Harderwijk is zo rijk en gevarieerd, er is altijd wel een onderwerp te vinden om over te schrijven, ook als u al langer lid bent van Herderewich.

De redactie wenst u een mooie zomer en veel leesplezier!
Wij horen graag uw reactie.



BESTUUR:
Voorzitter:
Susan Wijngaard
tel: 06-51681918
Secretaris:
Roeland Geertzen
secretaris@herderewich.nl
tel: 06-81436684
Penningmeester/ledenadministratie:
Gerrit Visscher
ledenadministratie@herderewich.nl
Leden:
Willem van Sonnen (Vischpoort)
Sophie van Steenderen
Anita Raaphorst

ERELEDEN:
Karel Uittien
Joop Kooiman
Matty Moggré

REDACTIE:
redactie@herderewich.nl
Hoofredacteur:
Ed van der Heijden
Eindredacteur:
John Wetzels
Redactieleden:
Anita Raaphorst, Jan Ruijne

VERSPREIDINGSTEAM:
Wilem van Sonnen
huismeester@herderewich.nl
tel: 06-44050339
Ben Companjen, Jeroen Visser

WERKGROEPEN:
Archeologie:
John ten Pierick
Commissie Straatnaamgeving:
Govert van der Boom
Commissie Ruimtelijke Kwaliteit:
Désirée van Liempt
Genealogie:
Renate Uittien-Jacobs
Kroniek van Harderwijk:
Anita Raaphorst
Hierden:
Evert Jacobs
Behoud Erfgoed:
Matty Moggré
Coördinator vrijwilligers Vischpoort:
Jeroen Visser
Webmaster:
Otto Büttner
webmaster@herderewich.nl

BIBLIOTHEEK,
HISTORISCH KENNISCENTRUM:
Leen Karssen
bibliotheek@herderewich.nl

BEZOEK- EN POSTADRES:
Vischpoort, Schapenhoek 9,
3841 BM Harderwijk
Huismeesters Vischpoort:
Willem van Sonnen tel: 06-44050339
Jeroen Visser
huismeester@herderewich.nl
Leden en niet-leden kunnen van de
Vischpoort gebruik maken voor het vieren
van een feestje o.i.d. Informatie bij de
huismeester.

CONTACT
Voor informatie: www.herderewich.nl
IBAN: NL93 INGB 0003 0361 92

Sluiting aanleveren kopij voor het
volgende Vittepraetje is op augustus 2025

OPMAAK, DRUK
gewoonton
www.gewoonton.nl

Niets uit deze uitgave mag zonder toestemming
van de redactie worden overgenomen voor com-
merciële doeleinden of ten behoeve van andere
publicaties. De redactie behoudt zich het recht
voor, in overleg met de schrijver, een artikel in te
korten. Overname van een artikel is alleen mogelijk
na toestemming van de auteur en de redactie.
Het redactiestatuut is -voor hen die daar behoefte
aan hebben- op te vragen bij het secretariaat.

AFBEELDING OP HET VOORBLAD

Renate en Karel Uittien

tekst **Susan Wijngaard**

De zon schijnt over de stad



Met de zon schijnend op mijn bureau (wat hebben we een geweldig mooi voorjaar) ben ik op 1 mei het voorwoord voor dit juninummer aan het schrijven.

Nog nagenietend van de lezing en film op 30 april bij Kok Experience realiseer ik mij dat we een

bijzondere periode achter de rug hebben! De afgelopen weken stonden in het teken van herdenken, vieren en verbinden. Harderwijk vierde 80 jaar bevrijding met een indrukwekkend programma, georganiseerd door het comité 80 jaar Bevrijding Harderwijk. Hoogtepunt was ongetwijfeld de intocht van de colonne historische militaire voertuigen op 19 april, met daaromheen een bruisend programma op de Wijde Wellen. Wat een sfeer, wat een saamhorigheid! Mijn complimenten aan het comité en alle vrijwilligers die dit mogelijk hebben gemaakt.

Nog geen week later kleurde onze stad oranje tijdens Koningsdag. Ook dit feest werd groots gevierd en liet opnieuw zien hoe levendig en betrokken de Harderwijkers zijn bij hun stad. De gidsen in de Vischpoort hebben deze dag een paar honderd bezoekers mogen ontvangen. Dagen als deze maken mij extra trots op de stad Harderwijk en ik ben elke dag blij dat ik hier mag wonen en een actieve rol mag vervullen.

En... er staan nog meer activiteiten op het programma. We gaan deze maand met de bus de polder in, er is een lezing in De Roef over de familie Van Westervelt en ook zijn er de Aaltjesdagen op 13, 14 en 15 juni. Het thema dit jaar is 'Visserij', waarbij het historisch havenkwartier, rond de Havendijk en Havendam, het kloppend hart zal zijn. Ook vind je in dit nummer alvast een preview van de Open Monumentendagen in september.

Maar nu eerst genieten van weer een prachtig Vittepraetje. Geniet van de verhalen en tot ziens ergens in de stad of bij één van de activiteiten.



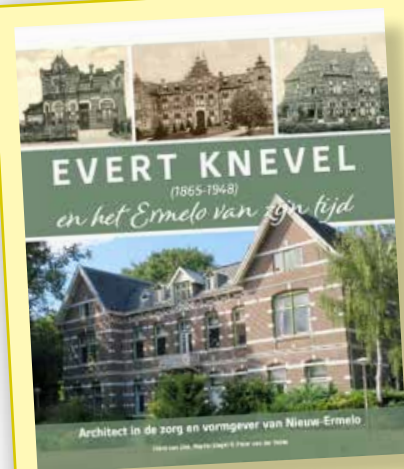
OPEN MONUMENTENDAGEN 2025 OP 13 EN 14 SEPTEMBER

Het thema van dit jaar is: ERFGOED & ARCHITECTUUR, 'Gebouwd om te blijven'. Het belooft weer een geweldig programma te worden, dus reserveer deze dagen in je agenda! De werkgroep Open Monumentendag Harderwijk is al weer hard aan het werk. De activiteiten zullen vooral plaatsvinden op zaterdag 13 september. Alvast een tipje van de sluier om jullie enthousiast te maken:

- door de hele stad zijn grote afbeeldingen te zien van hoe het eens was, kom zelf vergelijken
- er staan Oldtimers op de Vischmarkt waarmee je een ritje kunt maken
- fotoclub IRIS heeft een fotowedstrijd uitgeschreven en jij mag mee jureren wie de winnaar gaat worden
- kinderen kunnen hun eigen monument maken van zand, lego of een kijkdoos knutselen
- er is een speurtocht door de stad met 'Buurman en Buurman'
- rond het Muntplein, de Vanghentoren, het Fraterhuis-Pesthuis, het Burgerweeshuis en het Grote Kerkplein worden verhalen uit het verleden door straattheater uitgebeeld
- je kunt met een bus naar Hierden waar veel te beleven is. Door leerlingen van het Morgen College wordt gewerkt aan een model (1:5) van een Hierdense schuur
- vanaf de Witte Steen rijden rijkdommen door Hierden. Uiteraard zijn veel monumenten open waar gidsen aanwezig zijn om over het verleden te vertellen.

Wij verwelkomen nieuwe leden

In de afgelopen periode hebben we weer enkele nieuwe leden mogen verwelkomen. De volgende personen hebben zich als lid opgegeven: mw. Beute, mw. Huijgen, Elles Egelkraut, mw. Van de Born, Jan Essenburg, Betty Foppen, Max Ferwerda, Piet Magré (Hierden), mw. Post, Agri Graus en Jaap Engelgeer. De personen waarbij geen plaatsnaam is toegevoegd zijn woonachtig in Harderwijk. Allen hartelijk welkom in onze vereniging.



Bij Riemer & Walinga, de Boekverkoopers in Ermelo, is een nieuw boek gepresenteerd over de Ermelose architect Evert Knevel (1865-1946), die veel panden in Ermelo, maar ook daarbuiten zoals in Putten, Nijkerk, Harderwijk en Nunspeet, heeft ontworpen. Wellicht vindt u dit boek interessant. Het is verschenen bij uitgeverij Nabij Producties (ISBN 9789083488837) en verkrijgbaar bij de (internet) boekhandel of via verkoop@nabijproducties.nl voor de prijs van € 29,50.

Geweldige gewelven in de Grote Kerk

Het bestuur van de Stichting Vrienden van de Grote Kerk zet zich in om het kerkgebouw te laten zien en om te helpen de kerk te behouden voor de toekomst. Daartoe organiseert het een unieke rondleiding boven de gewelven van de Grote Kerk om zo geld op te halen voor de laatste fase van de restauratie van de gewelwandschildering.

In juni zijn er nog 3 rondleidingen: donderdag 12 juni (bedrijfs optie), donderdag 19 juni, donderdag 26 juni (bedrijfs optie). De rondleidingen worden verzorgd van 19.30 tot 21.00 uur. Opgeven via: kostergrotekerk@gmail.com Prijs per persoon € 25,- en voor Vrienden van de Grote Kerk € 15,-.

Per keer kunnen maximaal 10 personen deelnemen en de minimumleeftijd is 12 jaar. De rondleiding is niet geschikt voor mensen die slecht ter been zijn en voor mensen met hoogtevrees.



agenda

Zondag 13 april t/m zondag 21 september

Stadsmuseum Harderwijk, Donkerstraat 4: tentoonstelling van schilder Egbert Modderman. Hij maakt figuratieve schilderijen met een dramatische insteek met thematiek uit de bijbel. Zie www.stadsmuseum-harderwijk.nl

Donderdag 15 mei t/m zondag 13 juli

Stadsmuseum Harderwijk, Donkerstraat 4: tentoonstelling in de Smeepoortzaal; 'De laatste Van Westervelt'. Zie toelichting hieronder. Zie www.stadsmuseum-harderwijk.nl

Zaterdag 14 juni

Hagenweg 4, Hierden: retrotoertocht Hierden. Aanvang 10.00 uur, start fietstocht van circa 60 km om 11.00 uur. Aanmelden (voor 1 juni): retroteamhierden@gmail.com. Info: Facebook: [Retro.team.Hierden](https://www.facebook.com/Retro.team.Hierden)

Donderdag 12 juni, donderdag 19 juni en donderdag 26 juni

Rondleiding boven de gewelven van de Grote Kerk. Aanvang 19.30 uur. Enkele data zijn gereserveerd voor bedrijven. Kosten: 25 euro (Vriendenprijs 15 euro). Opgeven via kostergrotekerk@gmail.com. Zie toelichting.

Tentoonstelling 'De laatste Van Westervelt'

Deze expositie is geïnitieerd door Folkert van Westervelt Sandberg. Er zullen onder meer portretten van de Van Westervelts te zien zijn, die worden uitgeleend door de familie. In het Vittepraetje van maart 2025 is over de familie Van Westervelt een artikel verschenen.

Woensdag 18 juni

Bustocht onder leiding van Sophie van Steenderen, 'Kunst op de Bodem van de Zuiderzee'. Aanvang 10.00 uur; Kosten 40 euro per persoon. Inschrijven via info@herderewich.nl. Zie toelichting.

Donderdag 19 juni 2025

MCF De Roef, Middelste Wei 2-4 (Let op: meestal zijn onze lezingen in De Kiekmure): lezing 'Standhouden: de twintigste-eeuwse geschiedenis van landgoederen Leuvenum en De Bannink' door Willemieke Ottens. Inloop 19.00 uur, lezing 19.30 tot 20.30 uur. Na afloop bijpraten met een drankje. Zie toelichting.

Vrijdag 15 augustus

Stadsmuseum Harderwijk, Donkerstraat 4, in de binnentuin: herdenking bevrijding Nederlands-Indië. Meer informatie volgt later.

Zaterdag 13 en zondag 14 september

Open Monumentendagen 2025. Het thema van dit jaar is: ERFGOED & ARCHITECTUUR: 'Gebouwd om te blijven'. Zie pagina 3.

Dinsdag 16 september

MFC De Kiekmure, Tesselschadelaan 1: lezing 'Ontwikkelkansen en metamorfose Dolfinariumeiland in historisch perspectief' door groenarchitect Niek Heijboer en stedenbouwkundige Frits Kroeze. Inloop 19.00 uur, aanvang lezing 19.30 uur. Nadere uitnodiging volgt nog.

Rectificatie

In het Vittepraetje van maart 2025 staat op pagina 9 aan het eind van het artikel 'De laatste Van Westervelt' een fout e-mailadres van Folkert van Westervelt Sandberg. Dat moet zijn: folkert_sandberg@hotmail.com, met een underscore! Onze excuses voor het ongemak.

Kunst op de bodem van de Zuiderzee

Op 18 juni 2025 wordt een bustocht georganiseerd naar de Flevopolder. Onder leiding van Sophie van Steenderen kunt u kijken naar kunst op de bodem van de Zuiderzee.

Programma:

10:00 uur: koffie bij De Kiekmure
10.30 uur: vertrek met de bus, bezoek 'Landart in de Polder'
12.00 uur: lunchbuffet bij De Rede in Bataviahaven Lelystad
13.00 uur: vervolg bezoek 'Landart in de Polder'
17.00 uur: terug bij De Kiekmure
Kosten: 40 euro per persoon. Inschrijven via info@herderewich.nl



'Standhouden: de twintigste-eeuwse geschiedenis van de landgoederen Leuvenum en De Bannink'

Lezing op 19 juni in De Roef: inloop 19.00 uur, lezing 19.30 tot 20.30 uur. Tot het einde van de twintigste eeuw waren de landgoederen Leuvenum en De Bannink in bezit van de adellijke familie Sandberg.

Tijdens deze presentatie schetst onderzoeker Willemieke Ottens een beeld van de eigendoms- en beheergeschiedenis van deze landgoederen tegen de achtergrond van veranderingen die in de twintigste eeuw plaatsvonden. Daarbij schenkt zij speciale aandacht aan de periode tijdens en na de Tweede Wereldoorlog, toen als gevolg van het overlijden van de eigenaar en zijn zoon (en beoogd opvolger), zijn weduwe en hun dochters het beheer van de landgoederen overnamen.



De lezing wordt gehouden door Willemieke Ottens, auteur van het boek 'Standhouden'. Deze lezing sluit aan bij de expositie 'De laatste Van Westervelt', die van 15 mei t/m 13 juli te zien is in het Stadsmuseum Harderwijk.



tekst **Jan Ruijne**

Jan Ruijne is journalist en historicus. Hij maakt deel uit van de redactie van het Vittepraetje

Hun eerste woonadres in Harderwijk: de Kleine Marktstraat. Karel en Renate woonden hier boven een smederij. FOTO: Ruben Schipper

Karel en Renate Uittien al decennia actief voor de vereniging Steunpilaren van Herderewich

Ze zijn niet eens in Harderwijk geboren. Toch is er geen echtpaar dat zoveel kennis heeft verzameld over de geschiedenis van Harderwijk als Karel en Renate Uittien. Hij over de huizen en hun historie en zij over de mensen die in die huizen woonden. Inmiddels behoren de Uittiens tot de oudste -maar nog steeds actieve!- vrijwilligers van Herderewich. Onlangs besloten ze om hun archief - op termijn - aan de vereniging te schenken.

Karel is geboren en getogen in Den Haag, Renate is een bijna-Harderwijkse. Ze is geboren in Apeldoorn, maar toen ze drie jaar oud was verhuisde het gezin Jacobs in 1940 naar Harderwijk. Die verhuizing had alles te maken met de oorlog. Haar vader was beroepsmilitair, maar zijn baan verviel doordat ons land door de Duitsers werd bezet; voor het Nederlands beroepsleger was geen plaats meer. In Harderwijk verrichtte vader

Jacobs allerhande werkzaamheden om aan de kost te komen. Na de oorlog keerde hij terug bij het leger in de functie van adjudant. Diezelfde oorlog heeft ook veel invloed gehad op het leven van Karel. Zijn vader was 'aannemer van timmerwerken'. Om geld te verdienen voor zijn gezin werkte Jean Uittien in 1941 in Duinkerken. Daar ging regelmatig het luchtalarm. Karel: "Toen voor de zoveelste keer het alarm klonk, besloot mijn vader die keer niet naar de schuilkelder te gaan. Dat had hij wel moeten doen, want hij werd door kogels in zijn onderlichaam geraakt. Ik heb nog steeds een vodge papier, waarop in het Duits staat dat Jean Uittien is overleden aan de gevolgen van een buikschot." Wrang is dat Jean stierf door Engelse kogels.

ONRUSTIGE JEUGD

De dood van zijn vader vormde het startschot voor een onrustige jeugd. Karel en zijn oudere

zus brachten een groot deel van hun jonge jaren door in weeshuizen. Hun moeder werd meerdermalen uit de ouderlijke macht ontzet. Broer en zus werden dan van elkaar gescheiden, Karel ging naar een weeshuis voor jongens en zijn zus naar een tehuis voor meisjes. Karel ging vervroegd in dienst omdat hij niet overweg kon met de vriend van zijn moeder. Na zijn opleiding werd hij op eigen verzoek in Harderwijk gestationeerd, in de WGF- kazerne. Dat verzoek kwam voort uit het feit dat hij kort daarvoor Renate had leren kennen. Dat was tijdens een logeerpartijtje van Renate en haar jongere broertje in Den Haag. Het klikte tussen Karel en zijn Harderwijkse meisje en zij trouwden in 1960. Geld voor een bruiloft was er niet en in plaats van een fraaie trouwjurk droeg Renate een mantelpakje. Het echtpaar kreeg drie dochters: Iris, Emmy en Saskia.

Hun eerste woonadres was in het hartje van de stad, in de Kleine Marktstraat, boven een smederij. Later volgden verhuizingen naar de Spieghelstraat en tenslotte de J. P. Heyelaan, de straat waar ze nu, anno 2025, nog steeds wonen. Karel heeft meerdere baantjes gehad. Maar zijn glorietijd beleefde hij bij de AIC, de Aannemers Inkoop Centrale. Hij begon als verkoper, werd al snel bedrijfsleider en werd uiteindelijk eigenaar van het bedrijf. Dochter Emmy vond dit een heel gezellige tijd. "Ik herinner me nog het gelach als er met een stel collega's spelletjes werden gedaan, zoals monopoly. Wij lagen dan al in bed, maar genoten mee." De band met het personeel was heel sterk. Emmy herinnert zich dat Ria en Els, de inkoper en de boekhouder, zelfs met het gezin Uittien op vakantie gingen.



GEGREPEN DOOR GENEALOGIE

In de jaren zeventig bezocht Renate een lezing van Herderewich. Onderwerp van die lezing was de massale emigratie van Hierdenaren naar Amerika. Dat gebeurde in de periode 1867 - 1873. Renate vond het een fascinerend onderwerp en besloot lid te worden van wat toen nog de oudheidkundige vereniging heette. Ook besloot zij actief te worden. Bill Rutgers bracht haar de beginselen van de genealogie bij. Bill vond in Renate een toegewijde leerling. "De eerste familie die ik uitzocht was de familie Boonen. Ik weet nog dat ik in de oorlog als klein meisje die familie had bezocht. Ik zat achterop de fiets van mijn vader en wij reden naar Hierden om melk te halen."



Op weg naar een vakantieadres in het buitenland. Het gezin Uittien reisde met de bedrijfsbus van de AIC. FOTO: eigen foto

Na de familie Boonen volgden onderzoeken naar talloze andere Harderwijkse en Hierdense families. Zelf zegt ze: "Van de meeste families die in de twintigste eeuw in Harderwijk hebben gewoond en nog steeds wonen heb ik de stamboom uitgezocht." Karel vult aan: "Dat betekent dat er in haar archief meer dan honderdduizend namen staan die een link hebben met Harderwijk." Want - dit voor de duidelijkheid - al die duizenden mensen hebben niet in Harderwijk gewoond. Ze hebben een nicht, een oom of een

In 1960 trouwde het stel. Geld voor een trouwjurk ontbrak. Eind maart van dit jaar kwam burgemeester Joon de Uittiens feliciteren met hun 65-jarig huwelijik. FOTO: eigen foto



Samen aan het werk in de tuin. Renate is degene met de groene vingers. FOTO: eigen foto

oudtante die op enig moment in Harderwijk heeft gewoond. “Ik interesseer mij voor mensen”, zegt Renate. “Ze is heel nieuwsgierig”, zegt Karel met een brede grijns. Karel was altijd druk met het leiden van de AIC. Maar in de weekenden wist hij tijd te vinden om zich bezig te houden met het uitpluizen van de eigen familiegeschiedenis. Zelf denkt hij dat de dood van zijn vader en het feit dat Uittien een zeldzame familienaam is de twee vonken zijn geweest die zijn interesse voor geschiedenis hebben aangestoken. Dochter Iris: “Ik weet nog dat wij alle telefoonboeken van Nederland moesten nazoeken op de naam Uittien. Dat moesten we dan noteren en aan vader geven. Wat een werk!” Er was nog geen internet en in de jaren zeventig en tachtig vormden dikke papieren telefoonboeken een belangrijke bron van informatie. Karel was 55 jaar toen hij besloot om de AIC te verkopen aan de familie Van der Sterre. Nu had hij de handen vrij en kon hij zich volledig op zijn hobby's storten. Zeilen en in zijn garage knutselen waren twee van die hobby's. Maar in dit verband is Karels inzet voor Herderewich van belang.

STEUNPILAAR VOOR HERDEREWICH

Het begon met een studie naar de nummering van huizen in de binnenstad van Harderwijk. Het was onder Frans bewind (1795-1815) dat die nummering verplicht werd gesteld. Ongetwijfeld is er een moment geweest dat die nummering compleet en kloppend is geweest. Maar in de loop der tijd werden er huizen samengevoegd of juist gesplitst. Kortom, het was een behoorlijke uitzoekerij. Toen hij de nummering op orde had, koppelde Karel daar de bewonersgeschiedenis aan vast. Voor historici zijn al deze gegevens goud waard. Terwijl Renate de stambomen van families uitploos, breidde Karel zijn werk voor Herderewich

verder uit. Hij zat veel in het archief en stuurde daar andere vrijwilligers aan. Hij werd penningmeester van de vereniging en zou dat twaalf jaar blijven. Hij verzorgde de ledenadministratie en schreef talloze artikelen voor het Vittepraetje. Ook regelde hij een tijdlang de verspreiding. Kortom, Karel Uittien werd een belangrijke steunpilaar voor Herderewich. Oud-voorzitter Matty Moggré is daar heel duidelijk over: “In mijn tijd stelde ik alle vragen die ik over monumenten kreeg aan Karel Uittien. Die wist altijd een antwoord. Werkelijk een wandelende encyclopedie. Terwijl hij helemaal geen historicus is.” In 2014 werd Karel tot erelid benoemd. Op de vraag waarom Renate geen erelid werd - zij was immers al veel langer actief lid - zegt Karel: “Ik denk dat ik wat meer zichtbaar was”. Wat hem betreft heeft Renate het erelidmaatschap ook dubbel en dwars verdiend. Haar werk kwam vooral tot uiting in de rubriek ‘Harderwiekers en Hierdenaren’ in het ledenblad. En tot vier jaar geleden werden met enige regelmaat zogeheten kwartierstaten van haar hand in datzelfde ledenblad gepubliceerd. In zo'n kwartierstaat (ook wel cirkeldiagram genoemd) is in één oogopslag te zien hoe de stamboom van een familie eruit ziet. Heel veel werk werd thuis verricht, de zolder van de Uittiens oogt als een professioneel kantoor.

De zolder van hun woonhuis oogt als een professioneel kantoor.



NOG STEEDS ACTIEF

De Uittiens zijn op leeftijd, zoals dat zo mooi heet. Karel is 85 en Renate 87. Maar nog steeds zijn ze elke maandag te vinden in het archief. Daar zijn ze, samen met andere vrijwilligers, bezig om de overlijdensregisters uit de 19^e eeuw digitaal te verwerken. Alle gegevens uit papieren kaartenbakken worden in de computer gezet. Met een andere activiteit zijn ze gestopt. Tot voor kort waren ze gastheer en gastvrouw voor de bezoekers van de Vischpoort. Het geklauter op de steile trappen van die poort werd meer en meer een kwelling. De zolder van hun eigen huis is via een nieuwe trap goed bereikbaar en daar wordt nog welkelijks gewerkt aan het toch al zo uitgebreide archief. Dit archief wordt op termijn aan Herderewich geschonken. Susan Wijngaard, de huidige voorzitter van Herderewich, hoopt dat al deze informatie straks online toegankelijk wordt voor elke amateurhistoricus. Susan: “De Historische Vereniging Herderewich staat of valt met de kracht van haar vrijwilligers, en Karel en Renate zijn daar al jarenlang een prachtig voorbeeld van. Hun zolder is een archief boordevol waardevolle informatie over Harderwijk, zowel in schrift



De meeste informatie staat in de computer. Maar de zolder herbergt ook een uitgebreide bibliotheek. Karel bladert tussen de vele mappen.

als ook digitaal. Dit is van groot belang voor ons als vereniging, maar ook voor de komende generaties die meer willen leren over onze stad.”

De Stadsomroeper spreekt

BOEREN, BURGERS EN BUITENLUI! HOORT, HOORT ALLEN!

Verzamel u rondom, want ik breng u nieuws van groot gewicht! In het jaar 1825 gebeurde er iets dat de tongen losmaakte in Harderwijk! Burgemeester Van Meurs, een man van aanzien, ontdekte op een dag dat zijn kist vol goudstukken, zorgvuldig verborgen in zijn ambtsvertrek, verdwenen was! Dieven hadden hun slag geslagen en de stad stond in rep en roer! Uw Stadsomroeper, D'ouwe de Bazuin, blies driemaal op de bazuin en riep: **“Hoort, hoort! Het goud van onze burgemeester is gestolen! Wie weet van deze schandelijke daad, kome naar voren!”**



Maar weken verstreken zonder antwoord. Het gerucht ging dat de dieven zich verscholen in de schaduwen van de nacht. Op 3 februari 1825, na een wilde storm die de Zuiderzee deed rijzen, ontdekten vissers op het strand een kist met goudstukken. Twee mannen werden betrapt met een schep op de schouders, terwijl zij probeerden te vluchten en werden snel overmeesterd. De burgemeester herkende zijn goud en riep uit: **“De waarheid heeft zich onthuld!”** Uit innige dankbaarheid bedankte hij de eerlijke vindsters en beloofde elk van hen met twee koperen kwartstuivers. D'ouwe beklom wederom de verhoging op de Vischmarkt en riep: **“Hoort, hoort! De dieven zijn gevat! Zij zullen rechtvaardigheid ondergaan!”** De schuldigen werden gegeseld op het Broederenplein en kregen op hun handen het brandmerk D voor Dief, zodat iedereen hen zou herkennen. Daarna werden zij twintig jaar opgesloten in het Hondegat, waar arbeid en berouw hen wachtten. **“Laat dit een les zijn voor ons allen! Heeft u het gehoord? Zegt het voort, zegt het voort”.**

Stadsomroeper D'ouwe



tekst John Wetzels

John Wetzels is oud-secretaris van Herderewich, oud-docent geschiedenis en lid van de Studiegroep Gelderse Academie

Militaire Ziekenzorg en het Militair Hospitaal in Harderwijk

HET KOLONIAAL WERFDEPOT

In 1814 had zich het 'Depot-Bataillon van de Troupes in de Koloniën no. 33' in Harderwijk gevestigd, vanaf 1844 bekend onder de naam 'Koloniaal Werfdepot'. In het depot werden Nederlandse en buitenlandse rekruten voorbereid en geoefend voor hun dienst in Nederlands-Indië. Het gemeentebestuur had het initiatief genomen om het depot in Harderwijk gevestigd te krijgen en bij de rijksoverheid hierop sterk aangedrongen, aangezien de opheffing van de provinciale munt en de academie, in de Napoleontische tijd, de stad in een grote economische crisis had gestort.

De Harderwijker winkeliers, ambachtelijke bedrijven, herbergiers en bordeelhouders profiteerden vanaf het begin van het werfdepot. Voor de gemeente waren de uitgaven in het begin echter hoog. De verbouwing van het voormalige muntgebouw in de Smeepoortstraat tot kazerne en de bouw van een hospitaal ('infirmérie' in het taalgebruik van de 19^e eeuw), leidden tot hoge uitgaven die niet meteen gedekt werden door de wel geleidelijk toegenomen opbrengst van accijnzen en gemeentelijke belastingen.

MILITAIRE INFIRMERIE

In welk jaar de 'militaire infirmerie' een plaats kreeg in Harderwijk is niet duidelijk. Het hospitaaltje werd ingericht in een deel van het oude kloostergebouw van de Agnieten. Naast een polikliniek was er een ziekenzaal, waar

zieke soldaten konden verblijven. Het was geen 'vast garnizoenshospitaal', zoals deze worden genoemd in 'Het reglement op de Administratie der Hospitalen en Ziekenzalen'. De infirmerie was bestemd voor de soldaten van het Koloniaal Werfdepot.

Aan het hoofd van deze militaire infirmerie stond een officier van gezondheid. In een reglement uit 1842 staat vermeld dat ook burgers met zware verwondingen voor hulp in de militaire infirmerie konden worden opgenomen. Als hun toestand verbeterd was, werden ze dan overgebracht naar een burgerlijk hospitaal.

In 1871 drong de officier van gezondheid aan op een verbouwing. Er moesten badkamers met stookgelegenheid gebouwd worden, een voorziening speciaal voor schurftlijders. Ook de 'tizanerie' (medicinale kruidenkamer) moest verbouwd en verwarmd worden. In een nota van de militaire apotheek aan de infirmerie staat een bedrag genoemd voor middelen voor de vrouwen- en kinderpraktijk. Waarschijnlijk betreft het vrouwen en kinderen van militairen en gaat het niet om burgers. In 1881 vond nog een kleine verbouwing van kamers plaats en werd de ventilatie verbeterd. Gaandeweg komt in de stukken steeds meer de term hospitaal voor.

MEDISCHE KEURING

Bij de werving van de rekruten speelde de medische keuring een belangrijke rol. De keuring

Militair hospitaal: binnentuin met zieke of gewonde soldaten

gebeurde door een officier van gezondheid. In 1821 werd een instructie ten behoeve van de werving uitgevaardigd. Daarin stond het onderzoek naar lichaamsgebreken beschreven. Als de werving onvoldoende rekruten opleverde, werden de voorschriften tot toelating verruimd. De keuringsartsen kregen dan opdracht de keuringen aan te passen aan de politieke situatie, ofwel te versoepelen in het belang van de koloniale dienst. De keuringsartsen bleven echter vaak streng; ze konden persoonlijk financieel verantwoordelijk worden gesteld, wanneer goedgekeurde soldaten bij aankomst in Indië of tijdens de reis al ziek bleken te zijn. Zo werd een officier van gezondheid aangeklaagd, nadat bij aankomst van een schip in Indië een groot aantal soldaten aan syfilis bleek te lijden. In principe werden natuurlijk sterke, gezonde mannen gezocht. De leeftijdsgrens was 44 jaar; de man moest ongehuwd zijn of weduwnaar zonder kinderen. In het buitenland waren ook werfdepots ingericht, een soort dependance van het Harderwijker depot. Ook de uit Indië in

DE MEEST VOORKOMENDE ZIEKTEN

In de infirmerie en het hospitaal werden allerlei ziekten behandeld: verwondingen, geslachtsziekten, tropische ziekten en oogaandoeningen. Schurft en tuberculose kwamen heel vaak voor. Ook waren er soldaten die tyfus of lepra hadden opgelopen. Psychiatrische patiënten werden ook opgenomen.

In de jaren 1830-1832 heerste er een cholera-epidemie in Harderwijk. Deze ziekte kwam ook onder de soldaten voor. In 1892 brak opnieuw cholera uit. Als maatregel tegen deze ziekte noemde men een goede afvoer van de faecaliën. Bij de kazerne werden de faecaliën door buizen afgevoerd naar stenen putten. Urine werd via sloten afgevoerd naar de stadsgracht. De officier van gezondheid meldde: "Verbeteringen zijn niet nodig". Blijkbaar was het inzicht in de besmettingswijze nog omstreken. De cholera-patiënten werden wel afgezonderd en ondergebracht in de vroegere snijkamer van de hogeschool in de Hortus Botanicus. Er was slechts plaats voor 8 patiënten.

De behandeling van geslachtsziekten was een belangrijke activiteit van de infirmerie. Ook deze patiënten werden apart gehouden en verpleegd in een afgescheiden zaaltje van de infirmerie: de 'venerische zaal'. Een moeilijkheid hierbij was het opsporen van de contacten van de patiënt. Een zieke soldaat wist aan te geven te zijn besmet door de vrouw van de kastelein van herberg 'Hoop doet Leven' in de Lommerse steeg; een ander sprak over 'vrouw Rosina' die zich ophield in 'De Reede van Batavia'.

Harderwijk teruggekeerde en gedemobiliseerde soldaten werden in geval van ziekte onderzocht. Zieke soldaten hadden nogal eens uitheemse aandoeningen opgelopen. Zij werden behandeld en indien nodig opgenomen.

ZEDELIJK VERVAL EN ZIEKTEN

De komst van duizenden koloniale passanten bracht een zedelijk verval met zich mee. De kroegen en bordelen zorgden voor veel overlast. Bovendien was er een groeiend aantal militairen dat een 'venuskwaal' hadden opgelopen. Hoewel het medisch toezicht op legale en illegale prostituties was verscherpt, bleek dit weinig verbetering te brengen.



Militair hospitaal: vooraanzicht

De eerste commandant, Eijmaal, was in 1815 al zeer ontevreden over de trage voortgang van de verbouwwerkzaamheden aan de kazerne en het uitblijven van de bouw van het toegezegde militair hospitaal. Hij zette het gemeentebestuur

stuur onder druk door te dreigen de regering te adviseren het Koloniaal Werfdepot naar een andere stad te verplaatsen. In 1863 ontving het gemeentebestuur een beschikking van het Ministerie van Oorlog. De infirmerie diende ingrijpend te worden verbouwd en de geschatte kosten, ten bedrage van 10.000 gulden, kwamen voor rekening van de gemeente. Het stadsbestuur protesteerde hier heftig tegen, maar zag uiteindelijk in dat er geen andere keuze was. In de jaren zeventig was er een enorme toename van het aantal militairen met een geslachtsziekte. Het eerder ingestelde ‘Reglement op publieke huizen en vrouwen’ had geen verbetering gebracht, ook al moesten bordeelhouders elk jaar een nieuwe vergunning aanvragen en moesten de prostituees zich laten registreren en zich elke week medisch laten onderzoeken. In

ZIEKENZORG IN VROEGERE EEUWEN

Het in 1983 afgebroken Militair Hospitaal aan de Kaatsbaan was zeker niet het eerste gasthuis of ziekenhuis in de stad of de nabije omgeving. In 1307 wordt al melding gemaakt van het hof Sint Jansdal te 's Heerenloo bij Harderwijk. In dit klooster, in bezit van de Johanniter Orde, werden nu en dan ook zieken verpleegd. Van 1336 tot 1837 was er een Heilige Geest Gasthuis in de stad gevestigd. Hier werden in enkele perioden ook zieke en gewonde soldaten behandeld en verpleegd, tegen een vergoeding voor voeding en medicijnen. Volgens de Kroniek van Harderwijk schonk de weduwe van Gerrit Goedenzoon in 1439 een legaat aan de melaten en leprozen die woonden in de leprozerie van Sint Jurriaen. In 1641 sloot het ‘melatenhuys’, aangezien alle leprozen overleden waren. In 1515 kocht het stadsbestuur een schuur, gelegen buiten de Sint Nicolaas- of Luttekepoort, die de schepenen bestemden en lieten verbouwen tot een opvang voor ‘siecken en die met pestilentie of laserij behept waren’. In 1586 verhuisde dit pesthuis naar het Fraterskerkje in de straat van Sevenhuijsen, binnen de stadsmuren. Nabij de Vischmarkt, de straatnamen Kapelsteeg en Nonnenstraat herinneren hier nog aan, stond vanaf ongeveer 1420 tot 1580 het Agnietenklooster. De nonnen van dit klooster hielden zich bezig met de zorg voor armen en zieken. Het is niet zeker of het klooster een echte infirmerie had, een speciale afdeling waar zieken werden verzorgd. In 1580 nam het stadsbestuur vanwege de reformatie dit klooster en de kloosterbezittingen in beslag. Gebouwen van het klooster werden later gebruikt als kaatsbaan, waar de huidige straat naar vernoemd is, en als stadstimmerhuis.



Militair hospitaal met jonge lindeboom

stadsbewoners konden worden besmet. In 1890 werden in de gemeenteraad nog opmerkingen gemaakt over de overvloedige uitwendige versieringen van het nieuwe Militair Hospitaal dat daardoor veel te duur was geworden. In 1909 verhuisde het Koloniaal Werfdepot naar een nieuwe kazerne in Nijmegen. Het stadsbestuur was inmiddels al geruime tijd in onderhandeling met het Ministerie van Oorlog om een compensatie voor dit vertrek te krijgen. In hetzelfde jaar sloot de gemeente Harderwijk een overeenkomst met de Nederlandse Staat: de stad kreeg een garnizoen toegewezen. Het Militair Hospitaal kwam daarbij in bruikleen aan de staat. De eerste soldaten van het garnizoen kregen, tot de verbouwing van de kazerne in de Smeepoortstraat gereed was, tijdelijk onderdak in het Militair Hospitaal. Ten behoeve van de infanterie werd ook een nieuwe kazerne aan de Oranjelaan gebouwd. Tussen 1910 en 1918 is het Militair Hospitaal ook in gebruik geweest voor herstellenden die in het Pius Ziekenhuis en in sanatorium Sonnevancck behandeld waren. Aan het begin van de Eerste Wereldoorlog werd een contract gesloten met de inspecteur van de Geneeskundige Dienst van de Landmacht over de opname en verpleging van zieke en gewonde Belgische militairen. Er waren 40 bedden voor deze militairen en hun gezinsleden beschikbaar.

OPHEFFING MILITAIR HOSPITAAL

In de memorie van antwoord op de zogenaamde oorlogsbegroting van 1924 is te lezen dat het Militair Hospitaal te Harderwijk gehandhaafd zal blijven. In 1925 wordt toch gesproken over

een opheffing; dit vanwege bezuinigingen. Over de opname van zieke militaire patiënten of soldaten die een ongeluk hadden gehad, werd een contract afgesloten met het Piusgesticht, de oude naam van het voormalige katholieke Pius Ziekenhuis in de Bruggestraat. Op 1 augustus 1926 werden het Militair Hospitaal en de garnizoensapotheek opgeheven. Het hospitaal werd vervangen door een eenvoudige ziekenzaal in de kazerne. Een klein deel van het gebouw bleef een polikliniek voor de militairen; een groot deel werd bestemd tot militair magazijn. Door de Duitsers krijgsgevangen gemaakte Russen, die te werk waren gesteld bij de aanleg van een telefoonverbinding tussen Stellung Hase en het postkantoor in de Donkerstraat, werden in 1943 ondergebracht in het leegstaande Militair Hospitaal. In 1977 verhuisde het militair magazijn naar een oud fabriekscomplex aan de Deventerweg. In het ontwerpbestemmingsplan 1981 werd uitgegaan van de sloop van het pand. Het gebouw stond al enkele jaren leeg. Tegen het bestemmingplan kon bezwaar worden ingediend. Dat is blijkbaar niet (met succes) gebeurd. In 1983 werd het monumentale pand aan de Kaatsbaan afgebroken. Het enige wat nog aan het gebouw herinnert is een beeld van een leeuw op het binnenplein van het toen nieuwgebouwde wooncomplex, een ornament van de trapgevel van het hospitaal en een eeuwenoude Hollandse linde die op de binnenplaats van het hospitaal stond.

Militair hospitaal: binnenterrein nu



de stad waren echter veel illegale bordelen waar de gemeente onvoldoende zicht op had. Toen ook nog twee keer, in 1875 en in 1882, een tyfusepidemie uitbrak, bleken de bestaande medische voorzieningen zeer onvoldoende. Een oude infirmerie in het werfdepot was voor een deel bouwvallig. Er konden ook te weinig militairen worden verpleegd. Bovendien was er geen mogelijkheid om patiënten met een besmettelijke ziekte in volledige afzondering te verplegen. Deze ernstige tekortkoming was aan het licht gekomen bij de tyfusuitbraken. De landelijke overheid zette de gemeente steeds verder onder druk door te dreigen het Koloniaal Werfdepot te sluiten. Uiteindelijk besloot het gemeentebestuur in 1883 een nieuw militair hospitaal te laten bouwen. De infirmerie in het voormalige kloostergebouw aan de Kaatsbaan werd gesloten; de zieke soldaten werden ontslagen of elders ondergebracht.

HET MILITAIR HOSPITAAL AAN DE KAATSBAAN

Een klein deel van het oude gebouw werd gemoderniseerd, een groot deel afgebroken en een nieuwe vleugel werd gebouwd. De bouw werd begroot op 65.000 gulden. Op 24 juli 1883 legde de officier van gezondheid 1^e klas, J. Baum, de eerste steen van het hospitaal, gelegen aan de zijde van het stadstimmerhuis. Dit nieuwe hospitaal aan de Kaatsbaan beschikte nu over acht ziekenzalen en tachtig bedden, vijftig bedden meer dan de oude infirmerie in de kazerne en veel groter dan de kleine ziekenzaal van de infirmerie in het oude gebouw. Een andere bron geeft aan dat er 114 bedden beschikbaar waren. Bovendien was een quarantaineafdeling gerealiseerd om te voorkomen dat andere soldaten of

BRONNEN

- T. Beijer en J. W. P. van Dijk, St. Jansdal. Van Johanniter Commanderie te 's Heerenloo tot Streekziekenhuis te Harderwijk, Barneveld, 1988
- M. Elands, Harderwijk als militaire stad en de geschiedenis van de 4^e divisie, Den Haag, 1994
- A. J. Eleveld, Pius Ziekenhuis 1887-1982, Harderwijk, 1982
- G. T. Haneveld, Oude medische gebouwen van Nederland, Amsterdam, 1976
- E. van der Heijden, De Agnieten en restaurant Basilië; in: Vittepraetje nr. 4, 2024
- W. Holtrop, Het voormalig Militair Hospitaal in Harderwijk; in: Herderewich Kroniek, nr. 2, 1984
- Kranten en weekbladen: Overveluwsch Weekblad, De Harderwijker, Elburger Courant en Schilder's Nieuws- en Advertentieblad
- Kroniek van Harderwijk 1231-1931, Arnhem, 1931
- Mijn Gelderland, website
- C. P. J. Penning, Het voormalig militair hospitaal te Harderwijk en iets over het koloniaal werfdepot en de eerste 500 hervisitatieën van 1843-1866; in: Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde, 1941
- H. Schel, De leprozerie van Sint Jurriën in Harderwijk; in: Vittepraetje nr. 3, 2024

Rondom de visserij bevond zich destijds een uitgebreide schil van toeleverende en afnemende bedrijven. Enerzijds ging het daarbij om scheepsbouwers, zeilmakers, smeden, mandenmakers, kuipers, touwslagers en wat dies meer zij. En was de vis eenmaal gevangen, dan meldten zich de vishandelaars, de visverwerkers en -rokers en de visventers.



tekst **Robert Oosterhof**

Robert Oosterhof doet onderzoek naar de geschiedenis van de visserij en de botters. Hij is redacteur van Tagrijn, het blad van de Vereniging Botterbehoud.

Geur of stank?

In Harderwijk was de visserij, in combinatie met deze faciliterende bedrijven, voorheen een belangrijke bedrijfstak. Het gemeentebestuur van Harderwijk schatte dat eind twintiger jaren van de vorige eeuw ruim een zesde van de bevolking direct of indirect van de visserij afhankelijk was.

DE VISMEELFABRIEK

Onder de visverwerkers nam de vismeelfabriek van de gebroeders Den Herder een bijzondere plaats in. Nadat Eibert en Beert Den Herder zich vanaf 1904 met hun garnalenrederij en -pellerij al bekwaamd hadden in het inblikken van garnalen, bestemd voor de export naar Engeland, startten zij in 1912 met een vismeelfabriek. Daar werden ondermaatse garnalen en nest, voor consumptie ongeschikte vis van allerlei soort, gedroogd en vermalen tot vismeel. Nest werd aangevoerd in manden van zo'n 20 kg. Per mand werd in de twintiger jaren van de twintigste eeuw een paar dubbeltjes betaald, maar omdat het om forse hoeveelheden ging, vele tienduizenden manden per jaar, vormde nest toch een niet onbelangrijk deel van de besommingen. Nest of puf, zoals het in Volendam werd genoemd, hoefde in tegenstelling tot andere vis niet over de afslag verkocht te worden. Een handvol vishandelaars was gespecialiseerd in de nesthandel. Zij kochten het nest direct van de visserlui en transporteerden het, eerst nog met de hondenkar of paard en wagen, later met vrachtauto's, naar de eendenhouderijen in en rond Harderwijk. Vanaf de jaren twintig in de vorige eeuw startten ex-visseren in Harderwijk aan de Parallelweg en in Ermelo op de Tonsel, tientallen eenden- en pluimveebedrijven. Deze vormden een goed alternatief voor de gevreesde neergang van de visserij op de, af te sluiten, Zuiderzee.

Het nest vormde een goedkope en bruikbare voedingsbron voor de eenden.

De vangst van nest was overigens bepaald niet onomstreden. In het nest bevond zich ook ondermaatse vis die zich had kunnen ontwikkelen en dan voor menselijke consumptie geschikt zou zijn geweest. Niet voor niets werden de kuilnetten, waarmee o.a. paling, maar ook veel nest werd gevangen, door critici als 'moordkuilen' aangeduid. Bepalingen over maaswijdtes hadden maar beperkt succes.

KEES POEL (1929-2019)

In de vijftiger jaren viste Kees Poel enkele jaren als knecht aan boord van de HK23 van schipper Bart Jansen, die vooral ook als 'Bart Koek' bekend stond. Kees vertelde hoe het in die tijd in de visserij toeging. De HK23 vertrok op zondag om 24.00 uur uit de haven van Harderwijk. De HK23 viste met de dwarskuil vooral op paling. Als de visgronden waren bereikt, ging de kuil over boord. Na een trek van een paar uur werd de kuil aan boord getrokken en de vangst in het achterste ruim van de botter gestort. Als de vis gesorteerd werd, werd het nest dat meestal al dood boven dreef, met de striekbeugel naar het voorste ruim verplaatst. De aal werd op de klaarbak gesorteerd naar maatse



en ondermaatse paling. Bij twijfel werd het aalbakje als pasmaat gebruikt. De maatse aal ging in het achterste ruim, de ondermaatse ging overboord, zoveel mogelijk buiten bereik van de kuil die inmiddels alweer was uitgezet. Na een dag of twee ging de HK23 in de loop van de dinsdagmiddag weer huiswaarts om de vis te lossen; dit patroon herhaalde zich op donderdag en zaterdag. De gemiddelde vangst van twee dagen vissen bedroeg zo'n 150 pond paling, die per pond ongeveer 1 gulden opbracht. Maar ook gingen er 40 à 50 manden nest van boord, die per mand gemiddeld 1 gulden opleverden. Nest was dus geen onbelangrijke bron van inkomsten.



De manden met nest werden over de uitgebrachte kluiverboom naar de wal getrokken en gesleept en door de vishandelaar in zijn vrachtwagen gestort voor transport naar de eendenhouderijen. Om de tel van het aantal manden niet kwijt te raken, gooide Bart Jansen voor elke mand een spierinkje in een puts. Was er overvloedige aanvoer van nest, dan werden op de wal ook wel schotten geplaatst waar de plaatselijke jeugd de ondermaatse aal, die de dans was ontsprongen, uit weg snaaide.

GEUR OF STANK?

De vismeelfabriek van Den Herder was gevestigd aan de Havenkom aan het eind van de haven van Harderwijk. Zeker voor Harderwijker begrippen ging het om een forse onderneming. Naast een vaste staf van vijf man werkten er, afhankelijk van vraag en aanbod, nog eens dertig man in de fabriek. De aanhoudende dreiging die uitging van de plannen voor afsluiting en inpoldering van de Zuiderzee, bracht de gebroeders Den Herder op het idee ook activiteiten buiten de visserij te ontwikkelen. Dat werd de kalkzandsteenfabriek die in 1921 op dezelfde locatie als de vismeelfabriek van start ging.

De aanvoer van vis en nest, de rokerijen en de talloze eendenhouderijen hielden Harderwijk destijds in een kenmerkende geur. Maar de vismeelfabriek van Den Herder sloeg blijkbaar alles. Weliswaar werden de productiegassen door een fabriekspijp met een hoogte van dertig meter afgevoerd, maar dat bleek niet altijd voldoende. Soms werd het ook de Harderwijkers te veel. Zo lezen we in het Overveluwsch Weekblad van 14 september 1929 het volgende gedicht van Jacob Cats Jr. uit Harderwijk:



Garnalen en Nest

*Ik kwam van morgen al vroeg in de stad
En vroeg aan mijn broeder "Zeg Jan, ruik je dat?"
Ja dat lapt de fabriek van Gebroeders Den Herder;
En 'kon van den stank haast geen stapje meer verder.*

*De walm en de stank sloegen mij op de strot
Zonder gasmasker ga 'j aan dat luchtje kapot
Den Herder, Den Herder, de drommel mag 'j halen
Als die ook maar meeneemt je nest en garnalen.*

*En 't ergste de stank heb je niet alleen buiten
Ze komt door de deuren en zelfs door de ruiten
Ze dringt als een gifgas de woningen binnen
Wat moet je toch tegen zo'n geurtje beginnen?*

*Zeg firma Den Herder, garnalendroger,
Maak asjeblieft je schoorsteen wat hoger
En op zijn minst een honderd meter
Dan wordt de toestand stellig beter.*

*Dan kan het wel zijn dat 'n enk'le vliegenier
Uit de lucht komt rollen zoo dood als een pier
Wanneer hij vliegt boven de pijp der fabriek
Is 't zeker gedaan met zijn aviatiek.*

*Den Herder, doe ons Harderwijkers een reuzenplezier
Doe weg die garnalen en brouw liever bier,
Dan zijn we verlost van dien vrees'lijken stank
En brengt heel Harderwijk U haar innigen dank.*

Maar lang niet alle Harderwijkers dachten er zo over als deze Jacob Cats Jr.

Een paar dagen later, op 18 september 1929, verscheen er in het Overveluwsch weekblad een replek van EEN VISSCHER, eveneens in dichtvorm.



Nest en Garnalen

*'t Is een dag of vier geleden
Jacob Cats en zijn broer Jan
Liepen toen door onze straten
Net als Jan en alleman.*

*Dat de wind toen juist Z.O. was
Is een speling der natuur,
Door de damp van de garnalen
Keken zij toe o zoo zuur.*

*Om die kwaal nu te bestrijden
Een verhooging van de pijp
Kost een vijftig duizend gulden
En dan kom je in de knijp'.*

*Door de plannen der Regeering
Kan die uitgaaf niet gedaan,
Wanneer d'afsluitdijk gereed is
Dan 't bedrijf is naar de maan.*

*Dat nu alle Harderwijkers
Willen, dat 't bedrijf direct
Brouwen gaat in plaats van drogen
Catsje, dat is niet correct.*

*Een groot deel van onze visschers
Hebben door 't bedrijf hun brood'
D'omzet één der laatste weken
10 maal duizend gulden groot.*

*Moet ons tot d' erkenntnis brengen
't Is ten hoogste nog drie jaar,
Dat 't bedrijf moet uitgeoefend
En de afsluitdijk is klaar.*

Het is helder: wat voor de één 'gore stank' is, wordt door de ander als 'kenmerkende geur' beleefd die er nu eenmaal (soms) bijhoort.

Het conflict tussen economisch belang enerzijds en gezondheids- en milieueisen en woongenot anderzijds, bestaat niet alleen in onze tijd. De poëtische woordenstrijd leidde niet tot verdere actie. De windrichting zal spoedig veranderd zijn en de meeste Harderwijkers zullen hun schouders hebben opgehaald. Ook over politieke inzet, bij-

voorbeeld van het College van Burgemeester en Wethouders, vernemen wij niets. Waarschijnlijk waren er ook geen juridische mogelijkheden om iets te ondernemen. De vismeelfabriek was voor Harderwijk ook van groot economisch belang. Voor de vissers om het nest te verkopen, voor de afnemers van het vismeel, de werknemers van de vismeelfabriek en niet in de laatste plaats voor de eigenaren van de fabriek: de gebroeders Den Herder. In 1932 werd de vismeelfabriek gesloten. De gebroeders Den Herder schatten dat het IJsselmeer geen grote hoeveelheden nest meer zou opleveren. Die voorspelling kwam niet uit. Tot diep in de jaren vijftig voerden vissers flinke hoeveelheden nest aan die nu rechtstreeks aan de eendenhouderijen werd geleverd.

DE TIJDEN VERANDEREN...

Inmiddels zijn de visverwerkende bedrijven en rokerijen uit het stadsbeeld verdwenen en verkast naar industriële zones. Ook de nog resterende visserijbedrijven verhuisden naar havens buiten het stadscentrum. Op het voormalige industriegebied ten oosten van de Visserhaven verschijnt een hippe woonwijk. De Visserhaven zelf is deels gedempt en 'verrijkt' met enkele bruggen. Aan de Boulevard is het blik van dolfinenbezoekers verwijderd en inmiddels is een nieuwe haven gegraven. Toeristen kunnen zich daar, flaneerend langs de waterkant of uitrustend op de horeca-terrassen, vergapen aan de afgemeerde strijkijzers en tupperware. En ook de geur of stank van vis en nest is verdwenen...



BRONNEN

- Peter Dorleijn, Van gaand en staand want, deel 4, Weesp, 1985
- Robert Oosterhof, De bel geet, verhalen over de visafslag van Harderwijk, Harderwijk, 2016.
- Robert Oosterhof en Theo Bakker, De Hellege, de geschiedenis van de scheepswerken van Harderwijk, Harderwijk, 2022.

Ook in 1912 werden verzorgsters in Sonnevancx goed opgeleid. De dame in de zwarte jurk is zuster Jostmeijer, jarenlang de hoofdzuster van het sanatorium.



tekst **Theo Bakker**

Theo Bakker is lid van Herderewich en schijft over de geschiedenis van Harderwijk

De ziekenverzorgsters van Sonnevancx

Een van de problemen in de gezondheidszorg is het gebrek aan personeel. Er zijn te weinig mensen die zich laten opleiden tot verpleegkundige of verzorgende. Ook in de jaren vijftig van de vorige eeuw was hier al eens sprake van. Toen werd er een 'slimme' oplossing bedacht; de opleiding tot ziekenverzorgende. Die werden ook opgeleid op Sonnevancx.

INLEIDING

Nadat in de jaren twintig van de vorige eeuw het diploma 'verpleegster' wettelijk erkend werd, bestond het merendeel van de medewerkers in zorginstellingen uit verpleegsters, die zowel in de ziekenhuizen (A), psychiatrische inrichtingen (B), als instellingen voor zwakzinnigenzorg (Z) werkzaam waren. In de jaren vijftig nam de ziekenhuis-

geneeskunde een grote vlucht en ontstond ook op andere delen van de arbeidsmarkt een grote vraag naar vrouwelijke personeel, waardoor er krapte op de arbeidsmarkt ontstond. Een groot tekort aan verplegend personeel was het gevolg. Tegelijkertijd ontwikkelden zich in deze periode, naast de algemene ziekenhuizen, ook instellingen voor langdurige zorg. Deze instellingen, 'verpleeghuizen' genoemd, waren bestemd voor patiënten die langdurige, niet specialistische zorg nodig hadden. Om in de behoefte aan personeel te voorzien ging in 1953 voor het eerst een opleiding tot ziekenverzorgende (of hulpverpleegster) van start. De bedoeling van dit initiatief was om 'eenvoudige verpleegkrachten op te leiden die beschikten over geduld en toewijding'. De opleiding bestond feitelijk uit het eerste gedeelte van de opleiding tot verpleegster. Al snel werd duidelijk dat de zorg voor patiënten niet alleen kon bestaan uit het bieden van dagelijkse verzorging, maar dat ook kennis van anatomie en psychologie



Het hoofdgebouw van sanatorium Sonnevancx werd in 1959 'Algemeen Ziekenhuis Boerhaave' met 60 bedden voor longpatiënten.

tot de bagage van de ziekenverzorgster moesten gaan behoren. Kortom: de opleiding werd al snel uitgebreid.

In 1963 kreeg de opleiding een wettelijke basis in de wet 'houdende voorschriften ziekenverzorgers en ziekenverzorgsters'.

De opleiding ziekenverzorgende werd populair, deels omdat aan de vooropleiding niet al te hoge eisen werden gesteld. De huishoudschool, aangevuld met de opleiding INAS, was voldoende. Al snel werd de duur van de opleiding verlengd tot twee jaar, waarin theorie werd afgewisseld met praktijk. Een andere factor voor de populariteit was het gegeven dat leerlingen tijdens de opleiding salaris ontvingen en dat ze meestal verplicht intern moesten wonen. Er waren nogal wat regels in de zusterhuizen, maar voor meisjes vanaf 17 jaar was het vaak de enige mogelijkheid om ongetrouwd het ouderlijke huis te kunnen verlaten en zelfstandig te gaan wonen. De kosten voor voeding en huisvesting waren laag en compenseerden het magere salaris dat, door de onregelmatigheidstoeslag, overigens toch nog aardig kon oplopen. Voor de meeste meisjes, want meestal waren het meisjes, bood de opleiding de mogelijkheid tot zelfstandigheid, in combinatie met het behalen van een vakdiploma, wat in de toekomst een garantie voor betaald werk zou zijn. Naast verpleeghuizen boden ook psychiatrische ziekenhuizen de opleiding ziekenverzorging aan ten behoeve van hun verzorgingsbehoeftige psychiatrische populatie.

DE OPLEIDINGEN OP SONNEVANCK

Ook verpleeghuis Sonnevanc kende een opleiding Ziekenverzorging en A-verpleegkundige. De ziekenverzorgenden voor Sonnevanc en de A-verpleegkundigen voor het prille Boerhaave ziekenhuis dat in 1959 geopend was in het hoofdgebouw van Sonnevanc, tot 1958 een tbc-sanatorium.



In 1962 werd een grote fondsenwerving gestart voor de bouw van een zusterhuis dat in 1969 door burgemeester Numan werd geopend. Hij kwam bijna woorden te kort om de kwaliteiten van het gebouw te beschrijven. *"Drie woonlagen, twee vleugels, zeventig eenpersoonskamers, een conversatieruimte, twee leslokalen en een fraaie hal met vestibule"*. Leerling ziekenverzorgenden hoefden niet meer in houten barakken te wonen of in kleine hokjes boven de paviljoens. Het was een hele verbetering. 's Avonds kon er gemeenschappelijk koffie worden gedronken en een mentrix hield toezicht op de goede zeden. Met de nodige kazernes met dienstplichtige militairen in de directe omgeving was dit niet overbodig en tevens een zeer verantwoordelijke taak.

Toch was het niet allemaal even succesvol, de combinatie van verpleegkundigen en ziekenverzorgenden bleek geen goede mix. Verpleegkundigen keken neer op de ziekenverzorgenden en lieten vaak opzichtig merken dat ze toch echt van een *'hoger niveau'* waren.

Na verloop van tijd werden de opleidingen gesplitst en richtte de opleiding van Sonnevanc zich uitsluitend op ziekenverzorgenden. Zuster Corrie de Ruiter, afkomstig uit Rotterdam, kreeg in 1970 de taak de opleiding vorm te geven en het lesrooster en de examens te organiseren. Ze probeerde ook de piepjonge leerlingen, die voor het eerste uit huis waren, te helpen en te ondersteunen als ze het moeilijk hadden. Ze wilde ze helpen om niet alleen goede verzorgsters te worden, maar ook mensen die met het nodige zelfvertrouwen in het leven stonden. Ook ondericht in het christelijke geloof vormde een belangrijk onderdeel van de opleiding en vorming. Overigens wierf Sonnevanc haar leerlingen voor de opleiding vooral in reformatorische kringen. Er werd geadverteerd in christelijke kranten, zoals het Nederlands Dagblad, het Reformatorisch Dagblad of Trouw.

Zuster Corrie de Ruiter begon in 1970 aan haar werk, bouwde alles op en nam in 1992 afscheid. Ze had toen inmiddels de opleiding ook weer afgebouwd. De zusterflat stond nog enige jaren leeg en maakte begin 2000 tenslotte plaats voor De Leuvenumse hof, een wooncentrum voor ouderen aan de Sonnevanc klaan.

De zusterflat, in 1969 gebouwd en geopend, werd begin 2000 afgebroken om plaats te maken voor de Leuvenumse hof, een wooncentrum voor ouderen.

De opleiding ziekenverzorging was 'in-service' en, zoals in de meeste gevallen, gekoppeld aan een instelling en/of verpleeghuis. Medewerkers van de instelling verzorgden de theoretische lessen en in de instelling droegen praktijkbegeleiders bij aan de integratie van theorie en praktijk. Veel instellingen hadden een opleiding waar jaarlijks een of meerdere groepen leerlingen van start gingen. De meisjes werkten hard, hadden veel te leren, maar vonden daarnaast tijd om met elkaar de volwassen wereld te verkennen en te betreden. Heel veel ziekenverzorgsters bewaarden mooie herinneringen aan deze periode en na het behalen van het diploma was het vinden van werk vaak geen probleem. Het diploma bood overigens alleen titelbescherming, geen beroepsbescherming. Dus iedereen mag ziekenverzorgde zijn, maar alleen degene met het erkende diploma mag de titel 'ziekenverzorgende' voeren.

De Stichting Opleiding Ziekenverzorging (SVOZ) droeg bij aan de inhoudelijke ontwikkeling van de opleiding. Er werden vervolgoopleidingen georganiseerd in de vorm van een Voortgezette Opleiding Ziekenverzorgende en veel ziekenverzorgenden stroomden door naar de opleiding verpleegkundige. Deze bood meer velden om in te werken en had een beter carrièreperspectief. Toen zich in de jaren zeventig en tachtig psychogeriatrische verpleeghuizen ontwikkelden, waren de ziekenverzorgenden dé medewerkers die in dit veld aan het werk gingen. Het beroep ziekenverzorgende staat voor hard werken met beperkte carrièremogelijkheden. Daarentegen is het werkveld uitgebreid en behoort werken in deeltijd vaak tot de mogelijkheden, waardoor het beroep toch een grote populariteit geniet. Veel ziekenverzorgenden kennen een grote trouw aan hun werkgever en zijn decennia lang in dienst bij 'hun' instelling of verpleeghuis.

Er wordt nog wel eens wat denigrerend gedaan over de deskundigheid van ziekenverzorgenden, maar het beroep heeft een eigen dynamiek en deskundigheid. Het dagelijks omgaan met langdurig zieken en psychogeriatrische patiënten vraagt geduld en compassie voor de medemens, iets wat je niet leert, maar wat je 'in je' moet hebben. Liefde en respect voor de ouder wordende mens mogen de basis zijn voor de zorgverlening,

alleen deze eigenschappen zijn niet voldoende. Kennis van zaken, deskundigheid en een grote hoeveelheid tact en geduld zijn nodig om in de dagelijkse praktijk te functioneren en deze zijn bij hen in hoge mate aanwezig. Niet alleen door overdracht van theoretische kennis, maar vaak ook opgedaan door jarenlange ervaring.

EINDE VAN DE 'IN-SERVICE'-OPLEIDINGEN

In de jaren negentig groeide de kritiek op de interne opleidingen en verdwenen ze langzamerhand en zo ook de opleiding van Sonnevanc. De opleiding ziekenverzorging werd vervangen door de Opleiding Verzorgende Individuele Zorg, (VIG) een driejarige opleiding op MBO-niveau. Daarmee kwam ook een einde aan de grote zusterflats, die gaandeweg leeg kwamen te staan en werden afgebroken. Ook het prachtige insigne van de ziekenverzorging werd vervangen door een modernere uitgave. Maar nog steeds werken er duizenden ziekenverzorgenden in verpleeghuizen, zorgcentra en psychiatrische inrichtingen en vormen daar de solide basis in de dagelijkse zorgverlening. Niet veel ziekenverzorgenden slagen er overigens in om op 67-jarige leeftijd hun pensioen te behalen, een teken van de zwaarte van het werk.



Het insigne van de Ziekenverzorging stamt uit 1965. De witte lelie is het symbool van barmhartigheid, het kruis symboliseert de macht van Christus en de groene rank die van de hoop en het eeuwig leven. De kleuren geel en blauw symboliseren respectievelijk de zon en de hemel.



tekst **Harry Schel**

Harry Schel is lid van
Herderewich

De pest en de stedelijke zorg voor pestlijders in Harderwijk

Zoals overal in Europa heeft de pest in de middeleeuwen en later ook in Harderwijk toegeslagen. De pest kwam oorspronkelijk zeer waarschijnlijk uit Azië of Afrika. Na enkele epidemieën aan het begin van onze jaartelling brak de eerste grote pestepidemie in Europa uit halverwege de 14^e eeuw. Hoe ging men in Harderwijk om met de pestepidemieën?

DE VERONDERSTELDE OORZAAK VAN DE PEST EN DE UITBRAGEN ERVAN IN HARDERWIJK

Omdat men dacht dat de pest het werk van de duivel of een straf van God was, werd er weinig aandacht besteed aan de werkelijke oorzaak van de uitbraken van de pest. Men ging boete doen, bijvoorbeeld door zich met zwepen te slaan (flagellanten) om God zich met de mensen te doen verzoenen. Men hield boeteprocessies, waarbij de ziekte zich helaas juist verder kon verspreiden. Soms kregen de Joden de schuld van de uitbraken. Ze zouden water en voedsel vergiften. Ook dacht men dat slechte lucht de ziekte verspreidde. De rook van pek of kruiden zou de slechte lucht verdrij-



ven. Zo droegen de pestmeesters van pesthuizen een met kruiden gevuld snavelmasker. De pestlijders kregen als (zinloze) behandelingen: zweetkuren, klysmas, aderlatingen en (wat de verspreiding juist bevorderde) uitsnijdingen van pestbuilen. Harderwijk werd diverse keren door de pest getroffen. Na de eerste uitbraak in het midden van de 14^e eeuw, volgde in 1506 een tweede en in 1512 de derde uitbraak van de pest. Aanvankelijk werden de pestlijders vooral thuis geïsoleerd. Ter herkenning moest aan elke woning met een aan de pest lijdende zieke een bosje stro worden bevestigd en moesten deze zieken, bij het naar buiten gaan, goed te onderscheiden zijn, bijvoorbeeld door het dragen van een witte vlag. Vooral in 1636 was er in Harderwijk een hevige epidemie die veel inwoners het leven kostte. Ook in Harderwijk werden verzamelingen van lijken van aan de pest gestorven inwoners wel in grote kuilen gedumpt. Er heersten verval, angst en onzekerheid.

HET PESTHUIS OP "DEN HOUTKAMP"

In 1515 werd door het stadsbestuur voor 34,5 Philipsgulden een schuur aangekocht buiten de Sint Nicolaespoort, zoals de Luttekepoort in de middeleeuwen heette, op een stuk land dat "den Houtkamp" heet. In 1516 werd deze

schuur verbouwd. Er ontstonden hierbij een oppassers-vertrek en een vertrek voor de zieken en pestlijders.



Oppassers in het pesthuis

Het stadsbestuur stelde de oppassers van het pesthuis buiten de Sint Nicolaespoort aan. In de stadsarchieven worden meerdere oppassers genoemd. Zo werd in oktober 1525 Lene, de vrouw van Peter Holtzager, door de schepenen aangesteld tot "bewaarster van de lijders aan de pest, en andere besmettelijke ziekten". Lene werd benoemd voor zes jaar en werd voor haar werkzaamheden beloond met twee vrachten hout, één vracht turf, rijzen (wilgentakken) en een mud rogge per jaar. De patiënten werden niet pro deo verzorgd, maar moesten Lene elke dag en nacht dat zij werden verpleegd twee Hollandse stuivers betalen. In september 1547 verklaren de schepenen van Harderwijk dat zij Johan Gerritszoen, de houtzager, hebben aangenomen tot bewaarder van de zieken die lijden aan pest, buiktyfus en dergelijke kwalen, onder dezelfde voorwaarden waarop Lene werd aangesteld. Negen jaar later, in augustus 1556, stellen de burgemeesters Sweer van Heuckelom en Reyner Wollf, met toestemming der gemeene schepenen, Coen Wolterszoen met zijn vrouw Lumme, aan tot bewaarders der besmettelijke zieken en hebben ze de verplichtingen en beloning van dit ambt geregeld en met hem vastgelegd. In december 1581 verklaren schepenen en raad dat ze op bepaalde voorwaarden tot bewaarders in het pesthuis hebben aangenomen Johan Ghijsbertszoon en zijn vrouw Marie. Eind 1585 benoemen schepenen en raad voor de laatste keer oppassers van de besmettelijke zieken in het gasthuis vóór de Sint Nicolaespoort, namelijk Henrick Lubbertsen en Diele, zijn vrouw.

Overheidsmaatregelen

Niet alleen het onderkomen van de pestlijders, maar ook andere zaken die daar mee te maken hadden, werden door de overheid geregeld. Zo maken op 9 september 1575 burgemeesters, schepenen en raad de voorschriften bekend, die de lijders aan pest en andere besmettelijke ziekten en degenen die met hen verkeren in acht moeten nemen om verdere besmettingen te voorkomen. Ook ordonneren zij, dat gestorven varkens en andere beesten buiten de stad moeten worden begraven. Op 30 juni 1582 bepalen burgemeesters, schepenen, raad en de gemeenslieden dat "het Profijt van de doodvaten (doodskisten) aan het huis der lijders aan Besmettelijke ziekten, staande buiten de stad, toevalt en dat den prijs en den verkoop dezer vaten (kisten) zullen worden geregeld door 2 schepenen en 2 gemeenslieden, die jaarlijks op Paulidag zullen worden gekozen". Tot die tijd was de opbrengst van die doodskisten toegevallen aan de Sint Joost- en Kruisgilden, maar inmiddels was de stad overgegaan naar de reformatie.

Vroedvrouwen

Naast het aanstellen van oppassers voor het pesthuis, werden ook vroedvrouwen benoemd door het stadsbestuur. De vroedvrouwen moesten beloven dat zij, ook "ingeval pest of andere besmettelijke ziekten heerschen, vrouwen in barensnood zullen bijstaan". Indien zij deze verplichting niet nakomen, beloven zij al het van de stad ontvangen loon te zullen terugbetalen. Op 7 maart 1575 wordt Anna van Hierden door schepenen en raad aangesteld tot "vroedmoeder, op eene jaarwedde van 26 Rijnsche guldens, die ingaat op 7 juli a.s.". Haar dienst mag elk kwartaal worden opgezegd. Zij doet de bovengenoemde vroedvrouwenbelofte. Ook Weyne Jans, die op 18 april 1589 werd aangesteld als "vroedmoeder", heeft, ten overstaan van de gemeene schepenen, eerdergenoemde belofte afgelegd. Marie Claesen wordt op 27 mei 1592 door de gemeene schepenen aangenomen tot "stadsvroedvrouw", op voorwaarde dat zij ook de aan pest of een andere besmettelijke ziekte lijdende vrouwen verlost. Voor haar hebben Aeltgen, de vrouw van Aert van Severer, en Gerritgen Keijser, de vrouw van Joachim Severer, zich als borg gesteld. De jaarwedde van Marie bedraagt 40 Hollandse guldens, plus 7 Rijderguldens voor de huishuur.

VAN BUITEN DE SINT NICOLAESPOORT NAAR HET PESTHUIS IN HET FRATERHUIS

In 1586 kwam een einde aan de verzorging van de pestlijders in het gasthuis buiten de Sint Nicolaespoort op "den Houtkamp". Vanaf die tijd werd de voormalige kapel van de fraters in de Straat van Sevenhuysen als pesthuis ingericht. Deze kapel was leeg komen staan, nadat in Harderwijk de reformatie was ingetreden.

Voordat de kapel van de fraters het pesthuis werd, had het gebouw een geschiedenis van anderhalve eeuw, die hieronder kort wordt beschreven.

In 1441 vergaven de schepenen van Harderwijk een huis in de Straat van Sevenhuysen aan enkele priesters (o.a. Oeric van Herxen en Albert van Calcar) en klerken uit Zwolle. Deze fraters, zich noemend Broeders des Gemeene Levens, waren volgelingen van Geert Grote (1340-1384), een zoon van de burgemeester van Deventer. Op 10-jarige leeftijd verloor hij beide ouders aan de pest. Geert studeerde in Parijs (theologie en kerkelijk recht), Keulen en Praag (natuurwetenschappen, ethiek en civiel recht). Hij was kanunnik van de Dom van Aken (1368-1374) en van de Dom van Utrecht (1371-1374). In 1379 werd hij in Utrecht tot diaken gewijd. Geert Grote was de grondlegger van de Moderne Devotie, een spirituele beweging in de middeleeuwse rooms-katholieke kerk, die verbeteringen in deze kerk nastreefde. Hij stierf op 20 augustus 1384, na een bezoek aan een besmette vriend, aan de pest.

De eerdergenoemde fraters zouden het onderwijs in Harderwijk een nieuwe impuls moeten gaan geven. In

1441 stichtten ze de Latijnse school van Harderwijk (die in 1647 verheven werd tot Academie) met 200 tot 300 leerlingen, veelal van buiten Harderwijk, waarvoor ze ook huisvesting en begeleiding verzorgden. Bij de hervorming in Harderwijk, in 1578, moesten de fraters hun bezittingen afstaan aan de stad. Na 1580 wordt in het stadsarchief melding gemaakt van de verhuur van delen van het Fraterhuis: de keuken, de kruidhof, de schuur, de kamer aan de straat, de bovenzolders, de kelder en de wijngaard. De kapel van de fraters werd omstreeks 1586 het pesthuis van Harderwijk, dat tot ongeveer 1832 als verpleeghuis heeft gefunctioneerd.

BRONNEN

- Archiven Stadsbestuur Harderwijk 1231-1813
- Streekarchivariaat Noordwest -Veluwe: De zwarte dood in Harderwijk
- Wikipedia: Pest
- Canon van Harderwijk: Fraterhuis-Pesthuis
- Wikipedia: Geert Grote
- Broer en de Bruijn: De pest in de middeleeuwen
- RIVM: Pest

DE ONTDEKKING VAN DE OORZAAK VAN DE PEST EN DE WIJZE VAN BESMETTING



Pas in 1894 werd door de Zwitsers-Franse arts en bacterioloog Alexandre Yersin (1863-1943) ontdekt dat de pest wordt veroorzaakt door de pestbaci (later genoemd: Bacterie Yersinia Pestis) en dat die ook voorkwam bij knaagdieren. Vier jaar later ontdekt hij hoe de ziekte werd overgedragen. Dit gebeurde door op ratten levende vlooiën, die de bacillen in hun maag droegen en deze door hun beten vervolgens overbrachten op ratten, maar ook op mensen. Ook door een rattenbeet konden mensen besmet worden.

Via karavaanroutes zou de ziekte vanuit

Centraal-Azië richting Europa gekomen zijn. Op schepen kwamen vaak ratten voor. Havensteden waren voorbestemd om pestreservoirs te vormen en met scheepsvracht konden ratten zich gemakkelijk over grote afstanden verspreiden. Vanuit hun handelsposten in het Midden-Oosten zou de vloot van Genua de pest hebben meegebracht naar Europa, waar ze via de handel door heel Europa, dus ook naar de Nederlanden, zou zijn verspreid. Ook Harderwijker schepen zullen bijgedragen hebben aan de verspreiding van de pest. In heel Europa vielen in de 14^e eeuw vele miljoenen doden; ongeveer 30% van de Europeanen stierf in die periode. Pas rond 1600, dus meer dan twee eeuwen later, zou het totaal aantal inwoners van Europa weer op het oude aantal zijn.

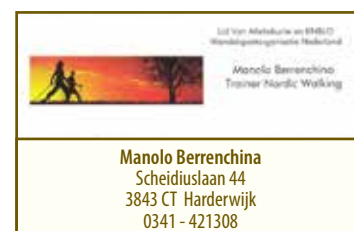
Directe besmetting met de pestbaci door een vlo of rat leverde de **builenpest** op. De incubatietijd was 1 tot 6 dagen; na enkele dagen braken de grote puisten open en stroomde er etter vol pestbacillen uit. In 20 tot 40% van de gevallen was er genezing mogelijk. In circa 96% van de besmettingen gaat het om builenpest.

Besmetting door de lucht, door contact met zieken (besmette vochtdruppeltjes bij het hoesten), kleding of lijken, leidde tot de **longpest**. De incubatietijd was 2 tot 4 dagen. Er werden donkerkleurige bloederige massa's opgehoest (Zwarte Dood!). In 100% van de gevallen volgde na 2 of 3 dagen de dood. Longpest is de minst voorkomende maar wel de meest gevaarlijke vorm van pest. De zwarte rat is de belangrijkste gastheer van vlooiën en in mindere mate de meer voorkomende bruine rat. Ook andere knaagdieren kunnen gastheer van vlooiën zijn.

Ook door contact (slachten, eten) met organen of vlees van besmette dieren kan de mens geïnfecteerd raken. Katten met longpest zijn besmettelijk tot 3 dagen na aanvang van de behandeling met antibiotica.

In onze streken komt de pest heden ten dage hoegenaamd niet meer voor. In delen van Azië, Afrika en Noord- en Zuid-Amerika komt de pest nog wel voor. Voor preventie en melding kan men de voorlichting van het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu raadplegen.

Dankzij deze sponsors is het mogelijk een mooi blad uit te geven:



Word voor minimaal € 50,00 sponsor van ons Vittepraetje. Wij vermelden u op de website (met link) en in ons blad. Mailen kan ook: info@herderewich.nl

Word voor minimaal € 19,50 lid van Herderewich.

- Een lidmaatschap loopt per kalenderjaar.
- Een lidmaatschap is persoonlijk.
- Een tweede lid per gezin betaalt € 10,00, maar ontvangt dan geen extra blad.
- Mensen die na 1 juli lid worden, betalen € 10,00.
- Vier keer per jaar verschijnt er een Vittepraetje.
- Leden die het blad per post ontvangen, betalen de portokosten.
- De minimale contributie € 19,50, te voldoen voor 1 mei.

Zie verder www.herderewich.nl



Personeel vismeelfabriek gebroeders Den Herder



Vittepraetje

De naam van ons kwartaalblad 'Vittepraetje' is een taalkundige vrijheid, gebaseerd op 'vitte' en 'praetje'.

Een 'vitte' was de naam van een handelskolonie in Scandinavië tijdens de late middeleeuwen. De Harderwijkse koggen voeren in de Hanzetijd onder andere naar Scandinavië. Op de zuidpunt van het Deense eiland Schonen had Harderwijk een eigen vitte, een stuk land met pakhuizen, winkels, kramen en werkplaatsen voor kooplieden en ambachtslieden. Ze woonden en werkten daar. Op de vitte golden dezelfde wetten en regels als in Harderwijk. Een vitte was dus een plaats uit de historie en ver weg van de stad Harderwijk.

Een 'praetje' is een kort gesprek over alledaagse dingen, of een korte verhandeling of lezing. Kooplieden en ambachtslieden op de vitte waren soms maanden van huis en konden in de winter vaak niet uitvaren voor de thuisreis. Tijdens hun verblijf daar moesten de kooplieden zich zien te vermaken en dat deden zij onder andere met het vertellen van verhalen. Ook na terugkomst in Harderwijk waren de sterke verhalen niet van de lucht.